

КОНЦЕПТ OSTALGIE ЯК КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН НІМЕЦЬКОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

Анотація. Роботу присвячено вивченню (н)остальгії за соціалістичним минулим у Центральній та Східній Європі, її впливу на культурну самоідентифікацію населення країн пострадянського табору. Прояви (н)остальгії як проблематику пострадянського спадку в Центральній і Східній Європі розглянуто на прикладах Східної Німеччини й України.

Ключові слова: концепт, Радянський Союз, соціалістичне минуле, пострадянські країни, НДР, OSTALGIE.

З розвитком суспільства та з потребою часу з'являються нові слова, які поповнюють словниковий склад будь-якої мови, зокрема й німецької. У межах цієї статті досліджено новоутворення OSTALGIE, поява якого пов'язана з політичними подіями на теренах Німеччини, а саме з об'єднанням Німецької Демократичної Республіки (далі – НДР) із Федеративною Республікою Німеччина (далі – ФРН). Концепт OSTALGIE відіграє провідну роль у розумінні реалій колишньої НДР із позиції соціально-культурного, політичного й економічного контекстів. Звернення до аналізу політичних, економічних і соціально-культурних умов виникнення концепту OSTALGIE зумовлює актуальність даної роботи.

Об'єктом дослідження є явище остальгії – поширеного серед східних німців почуття туги за соціалістичним минулим.

Предметом дослідження є шляхи походження різних (н)остальгій на прикладах Східної Німеччини й України.

Німецьке слово OSTALGIE утворилося від поєднання двох слів – “Ost” / «схід» і “Nostalgia” / «ностальгія». Ним позначають поширену серед східних німців тугу за соціалістичним минулим [8, с. 5]. Також цей термін інколи вживається на позначення подібного явища ностальгії в інших колишніх соціалістичних країнах Центральної та Східної Європи.

Як зазначає Т. Абе, це влучне словоутворення стало відомим лише тому, що несло в собі протилежні змісти. Одні розуміли під остальгією реакцію на раптове зникнення звичної культури повсякдення, на тяготи і втрати перехідного періоду й особливо на публічне зображення самої НДР і життя її колишніх громадян. У цьому сенсі остальгія викликала розуміння і навіть симпатію. Інші вживали це слово як синонім ідеалізації НДР, неприйняття возз'єднання та невдячності східних німців. Так чи інакше, слово «остальгія» увійшло в обіг, і в кожного склалось про нього власне уявлення [8, с. 5].

Професор К. Крістоф пояснює остальгію як прагнення до обіцяного щастя: воно відрізняється від ностальгії, як тяга до далеких мандрів від туги за Батьківщиною. Це туга не за реальною НДР, а за тим, що НДР обіцяла [9, с. 687].

Для багатьох остальгія – спогади про молодість або дитинство. Письменник Т. Бруссіг у відповідь на критику своїх творів сказав: «Моє дитинство пройшло в НДР. Це не робить НДР краще. Утім, незважаючи на це, я охоче згадую дитинство» [15, с. 42].

Феномен OSTALGIE виник завдяки низці чинників.

Відчутну роль у формуванні почуття остальгії відіграли західнонімецькі політичні й інтелектуальні еліти, які виявляли в даному питанні зарозумілість [6, с. 43]. Колишнім громадянам НДР «доводилося вислуховувати, що вони до останнього моменту проживали в неправовій державі, у чому вони всі, тією чи іншою мірою, самі винні. Зрозуміло, це згуртовувало їх у співтовариства солідарності, про які раніше і думати було неможливо» [1, с. 124]. Такий «нетактовний» підхід до минулого населення НДР сприяв тому, що східні німці відчували себе людьми «другого сорту», сприймали критику влади, як атаку на їхню особистість і прожите життя. 55% уважали, що їхні життєві успіхи у НДР не визнані в об'єднаній країні [12, с. 183].

Економічні та соціальні проблеми – безробіття, нерівність, конкуренція, відсутність упевненості в завтрашньому дні, з якими східні німці зіткнулись після возз'єднання, – змусили їх критично сприй-

мати політику ФРН і з ностальгією згадувати соціальні гарантії НДР. Східні німці вважали, що в НДР порівняно з об'єднаною Німеччиною були краще вирішені питання соціальної захищеності, зайнятості, взаємодії із владою, культури, соціальних зв'язків [14, с. 792].

Невдоволення східних німців викликав і той факт, що створений історичною політикою образ НДР був редукований до диктатури Соціалістичної єдиної партії Німеччини (далі – СЄПН) і нагляду Штазі. Він виключав повсякденне життя, долі людей, які не були ні політичними злочинцями, ні жертвами [6, с. 43].

Також спогади східних німців про НДР різняться від уявлень про Східну Німеччину, що склались у західних німців і транслюються засобами масової інформації (далі – ЗМІ). Високий відсоток населення ФРН вважає, що в реальності деякі аспекти у НДР були кращими за ті, що відображені у ЗМІ: робота, дитячі садки, охорона здоров'я, соціальна безпека, освіта, стосунки між людьми [16, с. 54]. Приблизно половина східних німців через двадцять років після возз'єднання вважають, що у НДР було більше позитивних, аніж негативних сторін [11]. Якщо у східних німців переважають позитивні спогади (у 33,2% – дуже гарні, у 48,1% – гарні, негативні – у 15%, дуже негативні – у 3,8%), то спогади західних німців, що склались опосередковано, із розповідей родичів і повідомлень ЗМІ, – негативні (41,7%) і дуже негативні (30%) [13, с. 121]. Утім, і для західнонімецьких, і для східнонімецьких школярів характерна така залежність: чим більше їм відомо про НДР, тим гірше вони до неї ставляться [10, с. 31].

Отже, явище *OSTALGIE* стосується ностальгії за різними аспектами повсякденного життя в соціалістичній системі у НДР. Спогади східних німців про минуле, які не відповідали офіційній історичній політиці, прагнення домогтися розуміння, показати, що «не все було погано», знайшли вираження у феномені *OSTALGIE*.

Остальгія виявилась досить живучою, адже про те, що вона збережеться до наших днів, ніхто й думати не міг. Виходячи із цього, постає питання: чи варто вважати остальгію лише феноменом перехідного періоду? На думку Т. Абе, сьогодні остальгія радше свідчить про те, що в об'єднаній Німеччині східні німці та їхні нащадки, пристосовуючись, але водночас і відокремлюючись, утворюють окрему східнонімецьку культуру [8, с. 6].

Співзвучна з думкою Т. Абе і думка російського історика М. Хорольської, яка вважає, що всупереч наявному переконанню, остальгія не є прагненням повернутися до соціалізму НДР. Остальгія є розвитком, а не спрямованістю в минуле. Вона дозволяє східним німцям вийти з тіні західних, зміцнити свою самоідентифікацію [6, с. 45].

Із сучасного погляду остальгія зразка 1990-х рр. була важливою із двох причин. По-перше, вона започаткувала дискусію про різні способи життя у НДР. Почавшись на любительському рівні, ця дискусія в останні десятиріччя стала все більш професійною та глибокою. І першим імпульсом до її розвитку слугувала саме остальгія. По-друге, із виникненням остальгії у процесі гарячих спорів виявилось, що в об'єднаній Німеччині існує східна меншість, у культурному й ідеологічному плані орієнтована по-іншому, ніж західна більшість. Декілька поколінь східних німців є носіями унікального досвіду існування у двох різних системах. Із цим досвідом доводиться мати справу і їхнім нащадкам [8, с. 65].

З явищем остальгії активно працюють німецькі дослідники в рамках різних наукових дисциплін. В Україні це явище почало активно досліджуватися порівняно недавно, тому відчутна недостатність наукових досліджень ностальгії за радянським минулим, його корінням, механізмами та наслідками. Спробуємо порівняти прояви остальгії як проблематику пострадянського спадку в Центральній та Східній Європі, на прикладах Східної Німеччини й України.

У Німеччині термін *OSTALGIE* здебільшого згадується як судження про матеріали, культуру та використання східнонімецьких продуктів і торговельних марок тощо [8, с. 7]. Проте в Україні ностальгія за радянським минулим має чіткі соціальні та політичні складники, як-от невдоволення сучасною політичною ситуацією у країні та постійне циклічне порівняння сьогодення із «старими добрими» часами радянського минулого. Як у Німеччині, так і в Україні є ще багато проявів «остальгії», які можуть бути вивчені та досліджені [7, с. 56].

Аналізуючи аспекти пережитків соціалістичного минулого, як-от продукти радянської культури, і не тільки матеріальної, а й політичної культури відношень та ідеологічних переконань, можна встановити, що перехід соціальної та культурної пам'яті від одного покоління до іншого є лише частиною більш загального (чи більш абстрактного) явища культурних кодів і форм раціональності, що виникла у НДР як частина радянської цивілізації. Ідеали радянської культури продовжують існувати та мутувати в нові форми, навіть на «задвірках» колишньої Радянської імперії – як у випадку зі Східною Німеччиною. У Радянському Союзі та країнах Центральної та Східної Європи, які перебували під його впливом, сфор-

мувався особливий тип менталітету та системи індивідуальних норм, вірувань і цінностей, плюс модель поведінки в культурах, різноманітних за своїм походженням, наприклад в українській, східнонімецькій і російській. Ці елементи збереглися дотепер у Східній Німеччині, тенденції щодо соціалістичного минулого близькі мешканцям Росії та України [7, с. 57].

Як уважає М. Яковлев, остальгія у НДР відображає сум за відчуттям суспільності та дружби, що краще описується російським словом «товарищество» і ставиться у протизагагу постмодерністському вищому рівню індивідуальності капіталістичних суспільств сьогодення. Цю протизагагу можна критично розглядати з постколоніального погляду. Також нестача більшості продуктів і предметів розкоші у НДР та Союзі Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) може розглядатися в позитивному плані як відповідь споживацькому ставленню сьогодення, що сприймається як негативний ефект капіталістичного розвитку. У цьому сенсі також можна стверджувати, що специфічні складові частини ідеалів радянської культури територіально та в часовому відношенні вийшли за межі Радянського Союзу і залишилися життєздатними в сучасному світі завдяки їхній спроможності надавати альтернативу постмодерній реальності [7, с. 58–59].

Україна, на думку М. Яковлева, перебувала під сильним впливом російської та відповідно радянської культури загалом, тоді як Німеччина зазнала менше такого впливу. Модернізація з орієнтуванням на Захід набула абсолютно різних форм у НДР після її об'єднання із ФРН, загалом її можна вважати досить успішною. Модернізація з орієнтуванням на Захід в Україні є ускладненою, але не сприймається вороже і не ставиться під сумнів у порівнянні з Росією. Прийнятність західної демократичної моделі була успішною у Східній Німеччині – частині теперішньої ФРН, Україна переживає неповний перехід чи навіть ретроспекції у процесі встановлення реальних демократичних інституцій (значною мірою через вплив російської моделі розвитку та політичних процесів там). Незважаючи на всі ці відмінності та подібності, ці елементи показують дещо подібний зміст у своїх «остальгіях» [7, с. 58].

За даними опитування соціологічної групи «Рейтинг», проведеного у грудні 2017 р., 30% українців сумують за СРСР. Серед молоді до 29-ти років таких 14%. Утім, у вересні 2016 р. за СРСР жалкувало 35% населення, а у 2010 р. – 45% українців. Така динаміка пов'язана з поширенням в Україні демократичних цінностей і з тим, що сумують за минулим переважно люди похилого віку [2; 5].

На думку історика і викладача Українського католицького університету Ярослава Грицака, багатші люди з вищим рівнем освіти менше сумують за СРСР. Натомість сумують ті, хто найбільше втратили, і мають бажання повернутися туди, «де було добре». Взагалі жага повернутися в «золоті часи» – загальносвітова тенденція. За словами Я. Грицака, лише одиниці сумують за ідеологією, а більшість – «за стабільністю» [5].

Статистика підтверджує: чим старша людина і чим нижчий рівень її освіти та доходів, тим більше вона шкодує за Союзом. Найчастіше свій жаль українці пояснюють тим, що за часів Союзу були «упевненість у завтрашньому дні», «високий рівень соціальних гарантій», «безкоштовна вища освіта», «відсутність безробіття» і «достатній матеріальний рівень життя». Половина тих, хто сумує, називає також «відчуття гордості за велику державу у планетарному масштабі» і «відсутність збройних конфліктів». Оскільки Росія продовжує асоціюватися з Радянським Союзом, ця частина населення не тільки розчарована в Україні, а й має досить проросійські погляди. Наприклад, ці люди хочуть, щоб Україна вступила до Митного союзу, а російська мова стала державною або офіційною в окремих регіонах [4].

Ностальгію за Радянським Союзом науковці також порівнюють із сумом за «великим батьком». Україні властивий патерналізм – політична практика, коли народ сприймається як «дитина», яка потребує «батьківської уваги» влади. І населення очікує, що змінювати країну повинна саме влада. Статистика демонструє: 30% українців хотіли б, щоб на чолі стояв диктатор. Але не тому, що подобається тиранія, а тому що «вождь» змінить усе самостійно. Професор Я. Грицак наводить свій доказ цієї тези: «40% тих, хто підтримує Степана Бандеру, одночасно ставляться позитивно до Петра І. Людям важлива не ідеологія, а саме уособлення сильної руки» [5].

Така психологія є наслідком впливу соціального-культурного середовища, підконтрольного радянській владі шляхом освіти, пропаганди, соціальних і демографічних проєктів тощо. Існує навіть особливий термін “*homo sovieticus*”, який використовується як форма саркастичного опису людей зі спільними когнітивними та поведінковими шаблонами, які вселялися комуністичною владою в людські голови [3]. Оскільки в Україні живе більше прибічників «сильної руки», ніж демократів, готових боротися за права людини, швидкої зміни в головах мільйонів не відбудеться. Для того, щоби серед українців не переважали «гомо советікуси», потрібно змінювати політичну культуру у країні та поширювати демократичні цінності.

Отже, падіння Берлінського муру й об'єднання Східної та Західної Німеччини принесли східним німцям нові права і свободи. Водночас їм також довелося зіткнутись із глибокою соціально-економічною кризою та змиритись із великими втратами. У більшості жителів Східної Німеччини це виразилось у вигляді остальгії – почутті туги за звичною культурою повсякдення, навіть в ідеалізації НДР. Очевидно, утрата статусу і необхідність виправдовуватися за своє минуле зближує східних німців. Це свідчить про те, що в об'єднаній Німеччині східні німці та їхні нащадки, пристосовуючись, але водночас і відокремлюючись, утворюють окрему східнонімецьку культуру.

Відчуваючи схожі ностальгічні почуття, Німеччина й Україна сприймають по-різному постсоціалістичний період свого історичного розвитку. На відміну від Німеччини, де остальгія поступово зникає, чому насамперед сприяє поступове вирівнювання рівня життя східних і західних німців, в Україні ностальгічні почуття за радянським минулим є більш відчутними, що значною мірою пов'язано із впливом російської моделі розвитку та політичних процесів у сусідній країні. Ностальгія за СРСР переважно є наслідком соціальної невлаштованості або незадоволеності життям в сучасній Україні, характерна для частини людей, які звикли до радянського способу життя. Крім того, ностальгія за СРСР часто пов'язана з неприйняттям капіталістичних принципів, які в корені суперечать радянським.

Оскільки в Україні ностальгічні настрої призводять до зростаючого соціального напруження, малоймовірно, що вони зникнуть самі собою завдяки зміні поколінь, як у Німеччині. Позбавитись почуття ностальгії за минулим українцям могла б допомогти конструктивна національна ідея, яка сприятиме консолідації нації, стане спільною платформою всіх політичних, громадських, культурних сил, не байдужих до долі України.

Дослідження концепту OSTALGIE відіграє провідну роль у розумінні реалій не лише колишньої НДР, а й інших колишніх соціалістичних країн Центральної та Східної Європи з позиції соціально-культурного, політичного й економічного контекстів.

Перспективою роботи є заохочення до подальшого дослідження особливостей формування концепту OSTALGIE, оскільки він є феноменом не лише в німецькій етнокulturі, а й у загальносвітовому масштабі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вальтер Й. Певчие вороны, каркающие соловьи. Госбезопасность и литература на опыте России и Германии (СССР и ГДР). Москва, 1994. 152 с.
2. Динаміка ностальгії за СРСР. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 2016. URL: <http://ratinggroup.ua/research/ukraine/c910ad1d40079f7a2a28377c27494738.html> (дата звернення: 08.04.2020).
3. Грабовський С. Люди наговпу: як створювався homo sovieticus. *Український тиждень*. 2011. № 48 (213). URL: <http://tyzhden.ua/History/36111> (дата звернення: 06.04.2020).
4. Рощенко О. Дві третини українців не хочуть назад в СРСР. *Українська правда*. 2016. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2016/12/22/7130662/> (дата звернення: 08.04.2020).
5. Судакова Н. Радянська людина. Чому ваш сусід сумує за Союзом. *Українська правда*. 2016. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/03/22/7175391/> (дата звернення: 08.04.2020).
6. Хорольская М. Проблемы трактовки и восприятия истории ГДР в единой Германии. *Свободная мысль*. Москва, 2017. № 5 (1665). С. 39–52.
7. Яковлев М. Постколониальні методологічні рамки порівняння постсоціалістичних ностальгій (на прикладах Східної Німеччини та України). *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Політичні науки*. 2013. Т. 147. С. 56–60.
8. Ahbe T. Ostalgie. Zum Umgang mit der DDR-Vergangenheit in den 1990 er Jahren. Erfurt, 2005, S. 71.
9. Christoph K. Ostalgie – was ist das eigentlich? *Deutschlands Archiv*. 2006. № 39. S. 681–689.
10. Duetz-Schroeder M., Schroeder K. Oh, wie schon ist die DDR. Schwalbach : Wochenschau Verlag, 2009. S. 208.
11. Mehrheit der Ostdeutschen sieht DDR positiv. *Online Focus*. 2009. URL: https://www.focus.de/politik/deutschland/ddr-mehrheit-der-ostdeutschen-sieht-ddr-positiv_aid_411786.html (дата звернення: 07.04.2020).
12. Pickel G. Neue Entwicklungen der politischen Kultur. Politische Einstellungen im wiedervereinten Deutschland: Neue Krisenerscheinungen oder doch alles beim Alten? Standortbestimmung Deutschlands: Innere Verfasstheit und internationale Verantwortung. Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft, 2015. S. 327.
13. Stockemer D., Elder G. Germans 25 years after reunification – How much do they know about the German Democratic Republic and what is their value judgment of the socialist regime? *Communist and Post-Communist Studies*. 2015. № 48. P. 113–122.
14. Thumfart A. Die politische Integration Ostdeutschlands. Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 2002. S. 1019.
15. Wehdeking V. Generationenwechsel: Intermedialität in der deutschen Gegenwartsliteratur : Erich Schmidt Verlag GmbH & Co KG, 2007. S. 225.
16. 20 Jahre friedliche Revolution 1989 bis 2009 – Die Sicht der Bürger der neuen Bundesländer. Sozialwissenschaftliches Forschungszentrum. Berlin ; Brandenburg e.V, 2009. S. 72.

В. О. Кравцев. Концепт OSTALGIE как культурный феномен немецкой самоидентификации. – Статья.

Аннотация. Работа посвящена изучению (н)остальгии за социалистическим прошлым в Центральной и Восточной Европе, ее влиянию на культурную самоидентификацию населения стран постсоветского лагеря. Проявления (н)остальгии в качестве проблематики постсоветского наследия в Центральной и Восточной Европе рассмотрены на примерах Восточной Германии и Украины.

Ключевые слова: концепт, Советский Союз, социалистическое прошлое, постсоветские страны, ГДР, OSTALGIE.

V. Kravtsev. Concept OSTALGIA as a cultural phenomenon of German self-identification. – Article.

Summary. The work is devoted to the research of the problem of nostalgia for socialistic past in Central and Eastern Europe, its influence on cultural self-identification of population of the post-soviet camp countries. Development of (n)ostalgia, as the problem of post-soviet heritage in Central and Eastern Europe, is researched on the examples of Eastern Germany and Ukraine.

Key words: concept, Soviet Union, socialistic past, post-soviet countries, GDR, OSTALGIA.

УДК 340

В. В. Латишева

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри міжнародних відносин та права
Одеський національний політехнічний університет
м. Одеса, Україна

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЛОБІЗМУ ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРЕДСТАВНИЦТВА ІНТЕРЕСІВ

Анотація. У статті розглянуто роль і значення лобіювання інтересів під час вирішення проблем, пов'язаних із лобістською практикою та її впливом на процес ухвалення політичних і управлінських рішень. Досліджено міжнародний досвід лобіювання інтересів на прикладі Сполучених Штатів Америки та провідних європейських країн.

Ключові слова: лобіювання інтересів, міжнародний досвід, правове регулювання, державна реєстрація лобістської діяльності.

Постановка проблеми. В Україні тема лобізму час від часу порушується в наукових і експертно-аналітичних колах, зроблено численні спроби законодавчого врегулювання лобізму, що натепер не дало позитивного результату. Саме тому дослідження кращих міжнародних практик лобізму є актуальним, що й обґрунтовує вибір теми статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лобізм як явище сам собою є досить спірним. Зокрема, в Україні сформувалося негативне ставлення до лобізму, в уявленні багатьох українців лобізм дорівнює корупції.

Час від часу у вітчизняних засобах масової інформації (далі – ЗМІ) виникають «лобістські скандали», пов'язані з користуванням послугами лобістів у Сполучених Штатах Америки (далі – США) українськими високопосадовцями.

Так, за даними ЗМІ, послуги лобістів використовували три останні президенти України [3; 4; 5], і кожна з цих публікацій мала негативне забарвлення.

Водночас більшість вітчизняних науковців виступають за легалізацію лобістської діяльності, що постійно спонукає наукову спільноту до активної наукової дискусії в даній сфері.

До проблематики лобізму останнім часом в Україні зверталися такі вітчизняні вчені, як С.М. Бушева, С.С. Вітвіцький, М.М. Газізов, С.П. Годний, Н.В. Коваль, А.М. Колодій, Л.М. Малишенко, П.А. Толстих, Р.С. Южека, Т.С. Яровой та ін.

Мета статті – визначити роль і значення лобіювання інтересів та дослідити міжнародну практику його застосування.